

Verslag ICE-BREKER | FARO | 9 maart 2012

Ambachten en technieken in historisch perspectief

1/ Dr. Bert De Munck / De onttovering van het ambacht: Vaardigheid, materie en het lichaam van de ambachtsman/vrouw in historisch perspectief

Historicus Bert De Munck gaat in op de ontwikkeling en transmissie van ambachtelijke kennis vanuit een historisch en antropologisch perspectief. Op basis van voorbereidend tekstmateriaal reflecteren de deelnemers over de maatschappelijke rol van handvaardigheden en 'belichaamde' kennis en hoe die doorheen de tijd is veranderd. Belichaamde kennis wordt gesitueerd op het snijvlak van economie (en arbeid) en cultuur (en politiek). Logischerwijs leidt dit tot reflectie op het spanningsveld tussen enerzijds wetenschappelijke en technologische ontwikkelingen en anderzijds ambachtelijke kennis en expertise. Vanuit de idee dat kennis, wetenschap en politiek onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn, komt ten slotte een onvermoede politieke dimensie (in de breedste zin van het woord) van ambachtelijke kennis aan de oppervlakte.

Bert De Munck (°1967) studeerde geschiedenis aan de Vrije Universiteit Brussel, waar hij in 2002 promoveerde op een proefschrift rond beroepsopleidingen in het kader van vroegmoderne ambachtsgilden. Sinds 2003 doceert hij aan de Universiteit Antwerpen onder meer Sociaal-economische Geschiedenis van de Nieuwe Tijd, Geschiedenis en Sociale Theorie, en Europese Etnologie en Erfgoed. Zijn onderzoek spitst zich toe op de geschiedenis van de ambachten, beroepsopleidingen en kenniscirculatie, en migratie en sociaal kapitaal. Hij is voorzitter van het Centrum voor Stadsgeschiedenis (JA) en maakt deel uit van het IUAP-netwerk 'City and Society in the Low Countries (1200-1800)'.

Doctoraat 'Leren op de werkvloer 16de-18de eeuw

- **Uitgangspunt:**

Van ambacht als leerinstelling = **civil society perspectief** = soc-econ benadering
-> naar **antropologische benadering** = meer magische of politiek-morele dimensies
<-> economisch perspectief = meer instrumentele benadering, je kent het of niet (wordt bijna reflex)

- **Overwegend 'instrumentele' visie op 'vaardigheden'**

-Grote invloed van utilitair en 'verlicht' denken : tegenstelling tussen hoofd (wordt als belangrijker beschouwd) en hand (= vr vrije tijd)

-Niet-westerse productievormen worden in de 20ste eeuw 'primitieve kunst': kunst wordt

beschouwd als hoogwaardiger dan ambachten

• **Maar 'terugkeer' naar**

- Hoogwaardige handgemaakte producten (in antwoord op massaproductie): laatste decennium + vanuit erfgoedsector heropwaardering ambachten en LHT

- Verband tussen vaardigheden en 'gemeenschap' (in de antropologie en etnografie)

*cfr. Amadou Hampâté Bâ: antropologie: religieus, politiek, magisch <-> utilitair

*Casus China: spanning met geglobaliseerde economie waar utilitaire wel geldt

→ Nood aan historisch perspectief

Intra-Europees verhaal:

verhaal van ontstaan van utilitaire visie en verdwijnen van antropologische context in Nieuwe Tijd = **onttovering/disenchantment van ambacht**

• **Ambacht in het ancien régime**

Economische dimensie

• Groot belang van handvaardigheden en 'belichaamde' kennis (leertijd, meesterproef etc.)
(Boeken minieme rol, wel doen en leren)

• Kwaliteitsgaranties en vertrouwen via 'ambacht' als instelling (controles, keurmerken etc)
Verschilt per stad en per ambacht, instelling = ruim, ook processies, missen....; verplichte leertermijn 4-6 jaar

→ Gericht op 'intrinsieke waarde' (cf. verband met mercantilisme): vnl. waarde van grondstof eerder dan kwaliteit van het maken! Wil vnl. fraude tegen gaan (bijv. legering lood bij tin)

Maar is niet louter terug te voeren tot markttransparantie ->

Politiek-ideologische dimensie

• Leren nauwelijks gescheiden van opvoeden & socialiseren (inwonen leerlingen etc.)
+ initiatie in bepaalde (stedelijke) cultuur

• Kwaliteit(sgaranties) verbonden aan politieke status (toegang tot de groep via burgerschap,

aanwezigheid in de publieke ruimte, etc.)

*Recht om keurmerk te plaatsen = kwaliteitsgarantie verbonden aan politieke status en morele kwaliteit – eerlijkheid.

*Arbeid als publieke/politieke activiteit:

- aanvankelijk zijn ambachten in beeldvorming stad aanwezig: objecten worden gemaakt en verkocht in dezelfde ruimte

- maar in 18^{de} eeuw verdwijnt het menselijke werkende lichaam naar de achtergrond: ontstaan van winkels en arbeid verdwijnt naar achter (ateliers)

*Keurmerken leggen link tussen intrinsieke waarde en politieke context:

3 keurmerken: 1/ meester: initialen, 2/ jaartal: deken die op dat moment keurt, & belangrijkste:

3/ : collectief merk (bijv. gekroonde hand)

→ Belang van het 'corps de métier', 'the body of the artisan' (P. Smith)

Spirituele ontmoeting van twee lichamen (grontstof/materie en lichaam v/d ambachtsman) in publieke ruimte

- **Verdwijnen 'traditioneel' ambacht**

Wetenschappelijke revolutie =

- niet wetenschappers die top-down anders naar materie zijn gaan kijken, maar vnl. vanuit experiment en observatie ontstaan

- ook bottom-upbeweging vanuit ambachtsmensen zelf

- religieus/magische dimensie aan verbonden (Bâ): contact met kosmos en wonderen van de natuur. Materie krijgt een ziel, aanwezigheid god => niet te reduceren tot instrumentele visie

- overeenkomst met alchemie (A. Gell): :magische, grenzen van het kennen

Tussen 15^{de} en 18^{de} eeuw proces van **desecularisering**:

•In discrediet brengen van:

- 'secrets de metier'

- 'priveleges'

- Politieke (communautaire) aspecten: ambachten die op stedelijk niveau macht claimen

•Onder invloed van:

- Staatsvormingsprocessen

- Economische ontwikkelingen (veranderende vraag, concentratie-tendenzen etc.):

smakveranderingen, overgang van intrinsieke waarde (=oude luxe) naar aspecten zoals comfort (bijv. katoen), luxe, design (=nieuwe luxe) (J. De Vries)

-Wetenschappelijke veranderingen (economisch denken, 'le réduction en art', wetenschappelijke revoluties)

→ **Belang van veranderde visies op materie en lichaam (onttovering, cf. ook transsubstantiatie, E. Muir etc.):** discussies in renaissance rond transsubstantiatie¹ (aanwezigheid Jezus in hostie) = overgang naar gerepresenteerd worden eerder dan aanwezigheid van het goddelijke

- **Uitingsvormen**

- Arbeid verdwijnt uit de publieke ruimte

- Corporatieve organisaties verdwijnen uit de publieke ruimte

- Communicatie over productkwaliteit verandert (ambachtslui en hun status staan niet langer garant voor goede kwaliteit)

- Productkwaliteit is nu gevolg van:

- Plaats van product in taxonomie van producten (mode) : Plaats van product in geheel van producten (winkelkaarten, catalogi 18^{de}-19^{de} eeuw + 19^{de} eeuwse keurmerken: naam artiest, plaats en jaartal)

- Extern discours over producten (reclame, expertise, ...)

Cf. 'epistémès' van Foucault²: archeologie van de kennis, hoe tot kennis komen :

epistèmes, kennisystemen

Verschillende epistèmes:

- Renaissance (...-1650): objecten geven toegang tot (religieuze) waarheid

Breuk

- Klassieke Tijd (1650-1800)

- Moderne Tijd (1800-heden): kennis = gevolg van wat mensen produceren dmv woorden -> andere manieren om objecten te ordenen/taxonomieën (cf. Catalogi = andere manieren van tonen)

¹ = verandering van brood en wijn in het lichaam en bloed van Christus tijdens de eucharistieviering/mis. Hierbij wordt een onderscheid gemaakt tussen dat wat wel verandert (de zelfstandigheid = substantie) en datgene wat niet verandert (de verschijningsvorm). Protestantisme trekt transsubstantiatie in twijfel.

² In de twintigste eeuw ontwikkelde de Franse filosoof Michel Foucault in *Les mots et les choses* het begrip *épistème*. Dit staat voor het geheel van kennis en wetenschap in een bepaalde periode en hoe de onderlinge samenhang wordt ervaren. Tijdens een epistemische breuk verandert deze 'orde der dingen'. Aangezien er in verschillende *épistémès* sprake is van een ander conceptueel kader, ziet men de wereld op een andere manier. Om opvattingen uit een eerder *épistème* te begrijpen, moet hiermee rekening worden gehouden.

Rond dezelfde tijd ontwikkelde Thomas Kuhn zijn idee van paradigma's en paradigmaverschuivingen. Hoewel er overeenkomsten zijn tussen de twee begrippen, beperkt het begrip paradigma zich bij Kuhn tot een vakgebied en veronderstelt hij ook een grote mate van consensus. Het *épistème* van Foucault is breder en omvat meerdere vakgebieden waar ook verschillende opvattingen naast elkaar kunnen voorkomen. Daarnaast is de duur van een *épistème* langer dan dat van een paradigma.

-> Arbeid/ambacht wordt utilitair (visie van Hume, Smith, etc.)

-> Proces van vervreemding (niet alleen vanuit Marxistisch, maar ook gift-perspectief?):

Loskoppelen productkwaliteit van producent. Producent verdwijnt uit beeld.

Waarde van product hangt samen met wie het geeft = geest

- **19^{de} eeuw: nostalgie naar Ancien Régime**

Ambachten verdwijnen, intrinsieke waarde verdwijnt > als tegenreactie nostalgie (= constructie) naar harmonieuze tijd van de ambachten

• Vertogen over nobele karakter van handvaardigheden in fabriekscontext (cf. W. Sewell)

• Arts & Crafts-movement in Engeland

• Oprichting Sint-Lucasscholen (vakbekwaamheid, ambachtelijkheid, geïdealiseerde christelijke neo-middeleeuwse kunstvisie + koppeling met leren)

• Heimwee naar corporaties (A. De Toqueville, E. Durkheim, ...): moderniteit als probleem zien: heimwee naar collectieve, religieuze corporaties <> isolement en individualisme

Maar: onttovering zet door:

- Blijvende scheiding tussen ontwerpers en uitvoerders (+ tussen de 'theoretische' formele opleiding en de praktische ervaringen op de werkvloer)

- Illusie van authenticiteit vaak belangrijk dat 'authenticiteit' (zie restauraties)

- **Eind 19de eeuw - begin 20^{ste} eeuw (-1970)**

- Neoklassiek economisch denken gericht op nutsmaximalisatie

- Fordisme Scientific Management

- innovatie wordt technologische innovatie (creative destruction)

- In de kunsten verdwijnt traditionele handvaardigheid:

Modernisme, kunstenaar is solitair, niet-westerse praktijken worden 'primitive art': uit context gehaald en als kunst gepresenteerd -> reductie van complexiteit tot westerse normen, kader

- **Vandaag**

Economische sfeer

Massaproductie > nieuwe luxeproducten en niet gestandaardiseerd handwerk, creatieve productinnovatie terug belangrijk

• Toenemend belang van product-ontwikkeling, creativiteit en artificeit

• Ontwikkeling niche voor luxe-producten en niet gestandaardiseerd handwerk

→ Luidt nieuwe fase in het kapitalisme in volgens L. Boltanski en É. Chiapello (*Le nouvel esprit du capitalisme*): nieuwe fase in kapitalisme na emancipatie jaren '1960, nieuwe vormen van disciplineren

Politiek-culturele sfeer

• Ontwikkeling ambachten en amateurkunsten

• Cultiveren van 'traditionele' kennis bij culturele minderheden, first nations etc., onder meer vanuit UNESCO)

→ Gericht op emancipatie en diversiteit, maar verband met erfgoed als 'nieuwe productiemethode' (Kirschenblatt-Gimblett): erfgoed = culturele productie, nieuwe productiewijze om waarde te creëren in economische zin = emancipatorisch

- **Wat ontbreekt?**

- opnieuw erkenning van politiek-ideologische dimensie van economie (wat maak je en welke waarde heeft dit?)
- politieke visie op waarde productie
- koppeling arbeid aan ethiek

- **Bijdrage erfgoed?**

Wat draagt visie aan erfgoed bij en omgekeerd?

- niet-westerse visies op arbeid zijn belangrijk
- alternatieve manieren van kennen betekenen voor ons

Kritiek op westerse moderniteit

- niet vervallen in nostalgie
- niet-westerse praktijken niet in westers kader onder brengen binnen spanningsvelden van globalisatie. Locale praktijken onder cultureel kader > interessante spanningsvelden

- **Bedenkingen:**

- Commodificatie³

= proces van lange duur, niet 1 breuk: 1650 ----> einde A.R. ----->, breuk zit in 16^{de} eeuw en 17-18^{de} eeuw (uitvloei)

- Naast elkaar voorkomen van verschillende praktijken, gelaagd, andere snelheden, verschil

³ = het proces waarbij steeds meer aspecten van het menselijk handelen en de resultaten daarvan worden uitgedrukt in een geldwaarde in plaats van de intrinsieke of inherente waarde. Doordat goederen, diensten en denkbeelden een commodity of koopwaar worden, krijgen menselijke relaties een steeds zakelijker karakter, wat zijn weerslag heeft op de samenleving. Het begrip werd geïntroduceerd door Karl Marx.

Een toenemende commodificatie zou sociale ongelijkheid in de hand werken. Waar Marx nog dacht dat hieraan een einde zou komen met de klassenstrijd en de resulterende klasseloze samenleving, voorzag Simmel dat het een blijvend onderdeel zou zijn van de moderne samenleving met vervreemding, of wat hij noemde de overheersing van de 'objectieve cultuur', tot gevolg.

in zichtbaarheid: bijv ts ambachten, katoendruk en andere productiesystemen

- Verschil tussen productiemethoden & cultureel kader & productkwaliteit

- **Rol van energie (stoom & elektriciteit) & mobiliteit:**

Energie: Unesco-conventie: zolang er geen energie aan toegevoegd wordt.

Vanuit waardeperspectief niet belangrijk, maar vandaag wel! ICE-Unesco-conventie niet toe te passen op industrie. Maar eigenlijk wordt iets niet noodzakelijk minder ambachtelijk als er een motortje wordt gebruikt. Huisnijverheid beleefde renaissance door drijfkracht. Industriële revolutie is drijfkracht. Om energie te kunnen gebruiken moet je eerst mechaniseren= beweging omzetten in energie kan net zo goed met water, stoom ... Sommige zaken zijn ook moeilijk over te nemen door machine (bijv. nagel inslaan), handwerk blijft dus.

Mobiliteit: Unesco-conventie: niet verplaatsbaar maken van kennis

Keurmerk was middel om te communiceren op lange afstand, maar kennis is ook lokaal (grondstof, leertijd, burgerschap)

- Ecologie, duurzaamheid en lokaal produceren ligt in verlengde verhaal Bert

2/ Johan David /

Johan David, conservator van het Museum voor de Oudere Technieken, verruimt de vraagstelling naar de geschiedenis van technieken en graaft naar de specificiteit van de technische kennis die doorheen de tijd wordt doorgegeven. Met wortels in het verleden en een blik op de toekomst, vraagt hij zich af waarom we dergelijke kennis willen doorgeven en of we dat überhaupt kunnen? En zo ja, hoe geven we dan op een duurzame en zinvolle manier vorm aan transmissie van kennis van ambachten en technieken? www.mot.be

Overdracht technische kennis en kunde + aanpak ICE

1/ Wat houdt ambachtelijke vaardigheden in?

2/ Borgen van ambachtelijke vaardigheden

De moeilijkheden rond de borging van ambachtelijke vaardigheden worden vaak onderschat.

1/ Wat houdt ambachtelijke vaardigheden in?

Ambacht = handwerk dat aangeleerd moet worden (gilden), = broodwinning, als beroep

Handwerk/Handvaardigheid = werk met de handen (niet geleerd)

In omgangstaal heeft 'ambachtelijk' een negatieve bijklank (behalve bij het culinaire)

Dag van de ambachten: klinkt oubollig, nieuwe naam nodig

'Oude ambachten' = folklore, pittoresk

Ambachten zijn zeer oud. Tot 6000 jaar terug geen werktuigen!

6000 jaar geleden: werken mbv dieren

2000 jaar geleden: werken mbv watermolen

1000 jaar geleden: werken mbv windmolen

18de eeuw: stoommachine

Inhoud en begrenzing

Er is geen officiële definitie. Ambachten = vaak stedelijk, dus sluit landbouw uit, koken, chirurgie ...?

Technieken = allesomvattend, maar te ruim?

Handvaardigheid = ruimer en essentieel is kennis

Techniek :

- werktuig, dood voorwerp = onmisbaar
- werktuig moet levend worden dmv beweging, handen = outil & geste
- maar ook hersenen nodig: is verschil tussen handwerk en creatie, = kennis waar, wanneer, hoe..., = verschil tussen haag snoeien en tuinier (= allesomvattend, kennis + handvaardigheid)

> kennis van doel, grondstoffen, middelen > handboeken

Technische kennis = intellectueel patrimonium

Wat doorgeven, technische kennis borgen eerder dan handvaardigheid

Kloof roerend, onroerend erfgoed & ICE

Traditioneel = rust op overlevering en kennis

= Kennis opbouwen: we zijn dwergen op de schouders van reuzen

Maar traditioneel = ook oud, ouderwets of onveranderlijk <> kennis is niet statisch

> Evolutie van kennis (een bijl baart geen bijen, het is de mens, niet biologisch)

2/ Borgen van ambachtelijke vaardigheden

Vragen:

1. Waarom willen we die technieken doorgeven?

Niet bewaren om te bewaren. Praktisch nut: belangrijk voor vakmannen en doe-het-zelver, vrije tijdsbesteding, scheepsbouw, restaurator, ambachtsmarkten

Ambachtsmarkten= circus, geen vakmannen!, bijv. Klompenmaker: kan geen 2 passende klompen maken, kuiper: maakt alleen kleine kuipen, geen wijntonnen > kennis gaat zo verloren, functionele verdwijnt

2. Kunnen we technieken doorgeven? Wat willen we doorgeven?

- complexiteit van techniek
- situatie techniek : tussenstappen

3. Welke periode geven we door?

1800, 1900, 2000? Technieken zijn geëvolueerd

bijv. Veerhamer bij kunstsmeden, hoefsmid die hoefijzers niet meer zelf maakt

4. Welk niveau moet je bereiken?

Opleiding vraagt jaren, zelfs enkel vaardigheid aanleren

Moet hoefsmid hoefijzers kunnen smeden of is kennis van paard voldoende?

Beste bestuurders graafmachines zijn deze die met een spade gewerkt hebben.

5. Hoe kunnen we die kennis doorgeven?

Vroeger leerling-meester, praktijkleren, dagelijks werken onder meester/ouder, bouwgezellen die rondreisden, handboeken, kwaliteit van de meester belangrijk, intermenselijk doorgeven!, behendigheid aanleren = punctueel doorgeven

Mogelijkheden:

- *Living Human Treasures/Levende menselijke schatten:*

Betaald om het in leven houden, maar 'sterfelijk'! > belang van intergenerationeel werken!

- Borgen ICE: pragmatische aanpak voor oude technieken moet serieus genomen worden

- Wat met revitalisering?

Menselijke praktijk mogelijks reeds verdwenen, maar gedocumenteerd (bijv. Knijp- en hangmessen messenmakers)

- Opleiden van een leerjongen = ideaal, zelfs met hedendaagse middelen (video), maar middelen ontbreken

- Amateurs

- Het aanleren van een deel van een techniek/kleine technieken vb techniek van knopen, zeilen verschilt van oude boot, paard en kar, vroeger houten wielen, nu luchtbanden, maar techniek hetzelfde

- Streekgebonden kennis is soms wel nog in gebruik

- Ontwikkelingssamenwerking, vb handwasmachine Guinea (wasgoed verslijt wel sneller) > ATOL= transfer oude technieken in functie van ontwikkelingssamenwerking

3/ Michel Mouton / Ijzer & Vuur vzw

De vzw Ijzer en Vuur! heeft als doel de oude, bijna verloren gegane (kunst)ambachten waar metaal en vuur centraal staan (smeden, koperdrijven, zilversmeden,...) te bewaren en nieuw leven in te blazen. Ze wil ertoe bijdragen het immaterieel en materieel patrimonium dat hiermee verbonden is levendig en actueel te houden. Het is nodig dat het kunstambacht aangepast wordt aan de noden en de mogelijkheden van de huidige samenleving. Dit doet de vzw via opleidingen, stages en workshops en diverse tentoonstellingen.. www.ijzerenvuur.be

De vzw Ijzer en vuur bestaat 7 jaar. Opgestart door Michel Mouton die zelf begeistert raakte door de Duits-Tjechische smid Alfred Habermas.

Ijzer & Vuur wil ahv lezingen, workshops, stages, cursussen, expo's de technieken van het smeden doorgeven en actualiseren. Ze richten zich zowel naar een breed publiek, amateurs en professionelen. Vaak gaat het om initiaties.

Verschillende technieken:

1. Smiden
2. Reliëf drijven in koper
3. Bronsgieten
4. Zilversmeden (Afrikaanse Touareg)
5. Assembleren met metaal

Verschillende formules:

1. Mobiel atelier
2. Stages (5 dagen workshop) ism partners die mee communiceren, ondersteunen...
3. Participatieve demonstratie
4. Beroepsopleiding: informeren bestaande opleidingen + opleidingspartners (Syntra, EFPME (wall), VTI Brugge)
5. Aanbieden werkplaats als oefenplekvr professionals (die geen familiezaak hebben of geen geschikte plek vinden, of onvoldoende middelen om te investeren)
6. Instappen in coöperatieve vennootschap: vraagt geen grote investeringen + je hebt vaak iemand nodig om je te helpen
7. Stageplaats: bijna geen bedrijven om stage te doen
8. Masterclasses: levenslang leren
9. Expo's

Uitdagingen;

Door vraag is organisatie gegroeid

Zitten op scharnierpunt van

-ICE, creatieve economie en onderwijs;

- scharnier ICE en materieel erfgoed,;

- erfgoed en hedendaags

Gevaar van blijven hangen in traditionele beeldtaal (krullen) = einde van ambacht

Vragen:

- Workshops = vnl betovering

- Professioneel doorgroeien = kleine groep. Voor jongeren = moeilijk om zich te vestigen.

Kader is nodig zoals Feu & Fer

- Academie Anderlecht leidt tot diploma. Niet secundaire opleiding, anders in buitenland

- In Oost-Europa zijn smeden nog actueel aan de slag en is er een natuurlijke evolutie naar hedendaags smeedwerk

- Individualisering <> IJzer & Vuur = zowel individueel als coöperatief

- IJzer & vuur = interessant model want ook onderwijs

Het is ontoereikend om in het vakgebied van oud textiel, voor het duiden van objecten naar herkomst, datering... enkel te kijken naar kunsthistorische/stylistische kenmerken. Er is nood aan technologisch onderzoek (bijv. Jacquard techniek 20ste eeuw en oude stijl)

Aan de hand van encyclopedieën kan je wel veel reconstrueren maar vakkennis zou helpen.

Er is nood aan documentatie, los van revitalisering. Onderzoek resulteert in workshops en interactie tussen roerend en onroerend